

3. téma

EGYPT – STARÁ A STŘEDNÍ ŘÍŠE

Historická doba dějin starověkého Egypta začíná tradičním sjednocením dvou základních celků, Horního a Dolního Egypta, ke kterému došlo asi okolo **roku 3100 př. n. l.** Vzniku jednotného egyptského státu ale přecházelo dlouhé prehistorické období, v jehož závěru se na území Horního Egypta vytvořila kultura pojmenovaná podle archeologického naleziště a starověkého města Nakkáda (egyptsky Nupt, město zlata) nakkádská. Její vývoj vyvrcholil ve fázi III., kdy Horní Egypt ovládali panovníci řazení dnes do tzv. 0. dynastie egyptských panovníků (asi **3000 př. n. l.**).

Sjednocení Egypta je dnes vysvětlováno jako postupné šíření vyspělé nakkádské kultury i do Dolního Egypta, i když někteří novodobí badatelé nevyklučují, že k definitivnímu sjednocení mohlo dojít i v důsledku násilné vojenské akce. Za tradičního sjednotitele země byl považován faraó Meni, ztotožňovaný novodobými egyptology s panovníkem Narmerem či s dalším faraonem Hor Ahou, kteří jsou kladeni na počátek 1. dynastie.

Počáteční období dějin centralizovaného státu je označováno jako archaická doba (1.-2. dynastie), po níž došlo k prvnímu velkému mocenskému, hospodářskému, náboženskému a kulturnímu rozkvětu Egypta (Stará říše, 3.-6. dynastie). Z tohoto i dalších epoch egyptských dějin se nám dochovaly písemné i archeologické prameny, vztahující se především k zahraniční expanzi centralizovaného státu, k jeho vnitřní správě, hospodářskému vývoji, náboženství, stavitelství a literatuře.

Tradiční směry expanzivní politiky byly dány především obchodními důvody, neboť země potřebovala získávat především důležité suroviny, pracovní sílu i další druhy zboží. Egypt si proto podmanil Sinajský poloostrov (kvůli zdrojům mědi a tyrkysu) a Núbii (kvůli zlatu, mědi, kůžím a kožešinám, slonovině, ebenovému dřevu, válečným zajatcům a stádům dobytka). Postupně se také začal pokoušet o zajištění dovozu cedrového dřeva, myrrhy a kadidla ze Syropalestinské oblasti. Již z doby Staré říše jsou také známy výpravy do země Punt, jejíž přesná lokalizace je dodnes sporná.

V čele egyptského státu stál panovník (faraó), považovaný za živoucího boha, kterému dle představ Egyptanů náležely zejména pozemky a lidé. Jeho sochařská vyobrazení, reliéfy i malby doprovází základní atributy královské moci (koruna, žezlo, důtky, falešný vous, býčí ohon). Konkrétní správu státu faraó svěřoval do rukou úředníků, pocházejících nejprve z královské rodiny, později z řad rodové šlechty a v závěru doby Staré říše i z neurozených lidí (úřednická šlechta). V čele těchto úředníků stál vezír, doložený už ze závěru archaické doby. Sídlením městem Egypta byl v době Staré říše Memfis (egyptsky Mennofer). Postupně také vznikly menší správní jednotky, nomy, které můžeme přirovnat ke krajům.

Náboženské představy archaické doby a období Staré říše nám představují rozsáhlý panteon egyptských bohů (polyteismus), z nichž se jako nejdůležitější jeví bůh světla a slunce Hór (zpodobňovaný jako sokol nebo člověk s hlavou sokola) a vládce říše zemřelých Usir (zobrazovaný jako člověk). Důležitou součástí náboženství byla obrovská víra Egyptanů v posmrtný život, která souvisela s nutností uchovat tělo zemřelého (mumifikace a postavení hrobky). Základními stavitelskými památkami z dějin Egypta jsou proto zejména různé druhy hrobek.

Panovníci byli nejprve pochováni v mastabách, zhotovovaných ze dřeva a nepálených, později pálených cihel. Od doby Staré říše se mastaby staly hrobkami pro

egyptskou aristokracii a králové si nechali stavět nový typ hrobek, pyramidy. Jejich první podobou se stala pyramida stupňovitá, složená ze šesti mastab nad sebou. Vznikla v době vlády panovníka Džosera (Stará říše, 3. dynastie) v Sakkáře a jejím stavitelem byl Imhotep. Jednalo se o první kamennou stavbu v dějinách staroegyptské architektury.

Za dobu „stavitelů pyramid“ se ale považuje především období 4. dynastie, kdy pyramida nabyla tvaru klasického jehlanu. Stala se součástí rozsáhlého pyramidového komplexu, který zahrnoval také další menší pyramidy pro královy manželky, pyramidový čili zádušní chrám (přinášely se tu oběti zemřelému panovníkovi), údolní chrám (sloužil především jako přístaviště a v jeho blízkosti docházelo k mumifikaci), vzestupnou cestu propojující oba chrámy, ohradní zeď obklopující celý pyramidový areál. Trojice nejslavnějších egyptských pyramid (jediný dochovaný ze sedmi divů světa) byla vybudována v Gíze, dnešní součásti velkoměsta Káhira. Největší z nich náležela Chufuovi, další Rachefovi a nejmenší pak Menkauréovi. V těsné blízkosti těchto pyramid stojí Sfinga (socha ležícího lva s lidskou hlavou), která celou gízskou nekropoli ochraňovala.

Dobu 5. dynastie pomohly velmi detailně poznat výzkumy českých egyptologů v lokalitě Abúsír (asi 30 km od Káhiry), kde se rozkládala královské nekropole. Nachází se zde několik pyramid panovníků, jedna z největších nekrálovských mastab v Egyptě, šachtové hrobky (ty jsou ale datovány až do Pozdní doby Egypta). Jedním z jejich posledních významných objevů je odkrytí dřevěné královské lodě. Nálezy tzv. abúsírských papyrů jim také umožnily detailně prozkoumat hospodářství a náboženský život na nekropoli. Poslední panovník 6. dynastie Venis si však zvolil za místo svého pohřbu Sakkáru a v jeho pyramidě byly prozkoumány nejstarší doklady Textů pyramid, souboru náboženských textů umožňujících egyptským králům překonat všechny nástrahy spojené s jejich poutí do říše zemřelých.

Již v závěru doby 5. dynastie začalo docházet k vnitřní krizi země, v důsledku hospodářského vyčerpání, neúrody, vzrůstu moci správců nomů a dalších sociálních rozporů. I když se někteří panovníci 6. dynastie snažili krizi překonat, v závěru Staré říše došlo k všeobecnému úpadku země a decentralizaci správy. Období v egyptských dějinách, pro něž byl charakteristický rozpad státu na menší územní celky a hospodářský úpadek, nazýváme přechodnými obdobími, z nichž První přechodné období vyplnilo epochu mezi Starou a Střední říší (7. dynastie až polovina 11. dynastie).

K novému mocenskému vzestupu země došlo za panovníka Mentuhotepa II. z 11. dynastie a zbytek 11. dynastie a 12. dynastie jsou řazeny do doby Střední říše. Kromě znovusjednocení Egypta se toto období vyznačovalo obnovením expanzivní egyptské politiky a znovuzískáním Sinaje a Núbie (až po 3. peřejí) a výboji do oblasti Syropalestiny. Proti nepřátelům na východ od Egypta (Asiatům) začaly být stavěny tzv. Vládcovy zdi, rozsáhlý systém opevnění. Obdobná soustava pevností vznikala i proti Núbijcům na jihu, v oblasti mezi 2. a 3. peřejemi. Z vnitřní politiky je třeba zmínit především kolonizaci Fajjúmské oblasti, kde dostalo od faraona půdu mnoho úředníků, řemeslníků a vojáků. I faraoni doby Střední říše si nechali stavět pyramidy, avšak mnohem menší a z méně kvalitního materiálu, takže se do dnešní dob nedochoval vůbec nebo v torzovité podobě.

Kontrolní otázky

1. Charakterizujte dobu nakkádskou?
2. Popište objevy českých egyptologů.
3. Jak vypadala egyptská společnost?

4. Srovnajte vývoj ve Staré a Střední říši.
5. Co lze označit jako „dobu stavitelů pyramid“.
6. Proč pohřeb panovníka a vybudování pyramidy byly tak důležité?
7. Kterými směry mířila expanze Egypta?
8. Liší se postavení panovníka ve Staré říši s jeho pozdější pozicí na vrcholu společenské pyramidy?
9. Vyhledejte v Hérodotovi jeho popis stavby pyramid a srovnajte je se současnými vědeckými poznatky.
10. Co je to pyramidový komplex?

Literatura:

BÁRTA, Miroslav: Život a smrt ve stínu pyramid. Praha – Litomyšl 2008.

VERNER, Miroslav: Chrám světa. Svatyně, kultury a mystéria starého Egypta. Praha 2010.

DONDONI, Sergio: Egyptský člověk a jeho svět. Praha 2006.

WILKINSON, Toby: Lidé starého Egypta. Praha 2008.

TRIGGER, B. G. – KEMP, B. J. – O'CONNOR, D. – LLOYD A. B.: Starověký Egypt. Dějiny společnosti. Praha 2004.

DAVIDOVÁ, Rosalie: Náboženství a magie starého Egypta. Praha 2006.

ASSMANN, Jan: Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v minulých kulturách starověku. Praha 2001.

CHARVÁT, Petr: Zrození státu. Praha 2011.

Přílohy:

Postavení faraona

Ve starověkém Egyptě měl král zcela jedinečné postavení jako prostředník mezi bohy a lidem, jako styčný bod lidského a božského světa, který byl odpovědný oběma. Jeho Horovo jméno ho ztotožňovalo se sokolím bohem Horem /jehož byl živoucím ztělesněním/ a jeho jméno nebetj /Obě paní/ vypovídalo o jeho příbuzenství s dvěma ochrannými bohyněmi Egypta, Nechetou a Vadzetou. S bohy sdílel přídomek necer, který byl obvykle upřesňován jako necer nefer, mladší bůh /i když se dá interpretovat také jako dokonalý bůh/. Počínaje vládou Rachefovou bývá královo jméno uvedeno titulem „syn Reův“. Znamená to, že byl bohy vybrán a uznán a že se po smrti odebere do jejich společnosti. Jeho výsadou byl kontakt s bohy, zajištěný prostřednictvím rituálů, i když z praktických důvodů byly profánní prvky rituálů delegovány na kněze. Pro Egyptany byl jejich král zárukou nepřetržitého a spořádaného běhu světa: pravidelného střídání ročních období, každoročních záplav, předvídatelného pohybu nebeských těles, ale rovněž ochrany před nebezpečnými přírodními silami a nepřáteli za hranicemi Egypta. Proto bylo pro blaho každého Egyptana tak důležité, aby král náležitě plnil své povinnosti.

Zdroj: Málek, Jaromír: Stará říše (asi 2686 – 2125 př. n. l.). In: Shaw, Ian: Dějiny starověkého Egypta. Praha 2003, s. 109.

Princip maat

Pojem **maat** lze jen velmi těžko vystihnout moderní terminologií, starověcí Egypťané mu ovšem rozuměli beze zbytku.

Princip maat představoval tradiční řád, který bohové nastolili v Egyptě v počátcích všeho času, kdy země povstala z prvotního praoceánu. Šlo o zachování daného řádu, práva a spravedlnosti, naprostým protikladem uvedeného principu byl chaos, zvaný **Ister**, který je nám poněkud srozumitelnější, byť už nevzbuzuje takové obavy jako ve starověku. Sláva Staré a Střední říše, kdy faraon vládl sjednocené, vzkvétající zemi, se připisovala právě přítomnosti maat. Nepřehledné Přechodné doby – časy občanských nepokojů, nejednoty a státnických experimentů – byly varovným příkladem toho, co se může stát, bude-li řád maat zanedbáván.

Dynastičtí Egypťané byli velice opatrní, konzervativní lidé, kteří ve všech oblastech života upřednostňovali otevřená a zavedená schémata. Pokud se jejich život odvíjel tak, jak tomu bylo odedávna, vše se zdálo v nejlepším pořádku – to byl princip maat. Inovace starověcí obyvatelé země na Nilu přijímali zdrženlivě a ostražitě, každá činnost vyžadovala přísný dozor, každý úkon odpovídající příklad z minulosti. Změny totiž vždy směřovaly Egypt do neznáma, přičemž se nedalo vyloučit, že se v něm neskrývá osudové nebezpečí.“

Zdroj: Tyldesley, Joyce: Zlatý věk starého Egypta. Ostrava 2002, s. 39.

O balzamování mrtvých.

Umění balzamovat zná a zabývá se jím zvláštní druh lidí. Když jim pozůstali přinesou mrtvého, ukážou jim dřevěné podobizny mrtvých, omalované jako skutečné mrtvolky. Jednu z nich označují za nejnákladnější, nepovažují za zbožné ani jméno tohoto způsobu vyslovit, druhou za méně hodnotnou a levnější, třetí za nejlevnější. Když jim to vyloží, ptají se jich, podle kterého způsobu si přejí, aby byl mrtvý balzamován. Pozůstali se dohodnou na ceně a vzdálí se.

Balzamovači zůstanou a s veškerou péčí provedou balzamování. Nejprve vytáhnou křivým železem mozek skrze nosní dírky; část ho vytáhnou takto, část tím, že dovnitř nalejí rozpouštějící látky. Potom naříznou ostrým aithiopským kamenem slabiny a vyberou celou břišní dutinu; vyčistí ji, vyplivnou palmovým vínem a znova vyčistí rozetřenými vykuřovacími látkami. Potom naplní břicho čistě utřenou myrhou a jiným kořením kromě kadidla, a když je naplnili, zase je zašijí. Pak naloží mrtvého do sodného louhu a tam ho nechají sedmdesát dní. Balzamovat delší dobu není dovoleno. Po uplynutí sedmdesáti dnů mrtvého umyjí a celé jeho tělo zabalí do nařezaných pruhů plátna z Byssu a natrou klovatinou, které Egypťané většinou používají místo kliču. Potom převezmou mrtvolu příbuzní, dají udělat ze dřeva dutou podobu člověka, mrtvého do ní uzavřou a uloží v pohřební komoře na stojato opřené o zeď. Takový je nejdražší způsob balzamování.

Těm, kdo nechtějí vynaložit takové náklady a přejí si střední způsob balzamování, balzamuji mrtvé takto: Naplní klystéry cedrovým olejem a vstříkují jej mrtvému do břišní dutiny, aniž h

nařezávají a vyprazdňují břicho. Klystér vstříkují sedací částí a zabraňují mu, aby vytkl zpátky. Potom balzamují mrtvého po stanovený počet dní. Poslední den vypouštějí z břicha cedrový olej, který tam předtím vstříkovali. Cedrový olej má takovou sílu, že spolu s ním vyjde obsah břicha i střeva v rozpuštěném stavu. Maso rozpouští solný louh a z mrtvoly zůstane jen kůže a kosti. Když to vše balzamovači vykonali, odevzdají v tomto stavu mrtvolu příbuzným, aniž s ní podnikají cokoli dalšího.

Třetího způsobu balzamování používají pro ty, kdo mají málo peněz. Vypláchnou břišní dutinu ředkvovým olejem, balzamují sedmdesát dní a potom odevzdají mrtvolu příbuzným, aby ji odnesli.

Zdroj: Hérodotos, Dějiny aneb Devět knih nazvaných Músy. Praha, Odeon, s. 126-127.

Stavba Cheopsovy pyramidy

Až do krále Rampsinita prý panoval v Egyptě dokonalý zákonný pořádek a Egypt velice vzkvétal. Po něm jim kraloval Cheops, ten prý Egyptany přivedl do veliké bídy. Nejprve dal zavřít všechny chrámy a zbavil je obětí, potom přikázal všem, aby pracovali pro něho. Jedněm poručil, aby přivlékali k Nilu kameny z lomů v Arabských horách; když přivedli po lodích kameny přes řeku, nařídil jim, aby je převzali a vlekli je k pohoří Libyjskému. Pracovali ve skupinách po sto tisících lidí, každá vždy tři měsíce bez přestání.

Deset let trvalo utlačovanému lidu, než postavil cestu, po které se kameny tahaly. Postavil tuším dílo téměř tak velké, jako je pyramida. Cesta je dlouhá pět stadií, široká deset sáhů a v místech, kde dosahuje největší výšky, je vysoká osm sáhů. Je z hlazeného kamene a jsou na ní vytesány obrazy. Deset let trvala stavba cesty, práce na pahorku, na němž stojí pyramidy, a stavba podzemních síní, které si dal vybudovat jako místo svého pohřbu na ostrově, kolem něhož dal zavést kanál z Nilu.

Stavba pyramidy samotné trvala dvacet let. Je čtverhranná a každé její průčelí je všude široké osm plether. Vysoká je tako tolik; je z hlazeného kamene, spojovaného co nejpřesněji. Žádný z kamenů není menší třiceti stop.

Pyramida sama byla stavěna stupňovitě, někteří tomu říkají výstupky, jiní schody. Když postavili první stupeň, zdvihali ostatní kmeny zařízením, sestaveným z krátkých dřevěných tyčí, na první schod. Jakmile se kámen na něj dostal, b vložen na další zařízení, postavené na prvním stupni; odtud byl vtažen na druhý schod k dalšímu stroji. Kolik bylo stupňů, tolik bylo strojů, leda že by stroj byl jeden a přenášeli ho ze schodu na chod, jakmile kámen vyzvedli, protože zařízení se dalo lehce přenášet. ... Špička pyramidy byla dokončena nejdříve, potom dodělávali sousední vrstvy a nakonec dostavěli vrstvy při zemi a úpatí.

Zdroj: Hérodotos, Dějiny aneb Devět knih nazvaných Músy. Praha, Odeon, s. 142-143.

Ipuverovo líčení zkázy Staré říše

... Rozcuchány jsou vlasy všech. Lidé jsou jako bahenní ptáci. V zemi jest špina: není bílého šatu v této době. Syna vznešeného muže nelze poznati. Syn paní jest jako syn otrokyně. Dítky vznešených lidí se válí po ulici. Zbaveni šatů, mastí a oleje, všichni lidé volají: není již nic ... Řemeslnická práce ustala, umělci nepracují a v úředově sedí písař, jehož ruce jsou neschopné.

Nil teče, ale neoře se ... Sýpka jest prázdná, její hlídač Leží natažen na zemi, jsa zdařilým obrazem svého srdce. Sídlní město jest ve strachu před nouzí. Dnes se nepluje po lodích do Gebalu. Co máme činiti, abychom obdrželi cedrové dřevo pro naše mumie? ... Četní mrtví jsou pohřbíváni v řece. Balzamovací ústav jest vystřídán řekou a řeka jest i hrobkou ...

Žebrák se stává majitelem skvostů. Ten, kdo si nemohl opatřit ani sandály, se stává boháčem a vznešený se mu klaní. Sluhové mají pány sluhů za sluhy ... Vznešení naříkají a žebráci se radují. Lupič se stává boháčem a boháč lupičem. Stavitelé /pyramid?/ se stávají polními dělníky ... Ti, kteří měli skvělé šaty, jsou v hadrech, a ten, jenž netkal ani pro sebe, má oděv z jemného plátna ... Ta, jež neměla ani krabice, je majitelkou skříní, a ta, která se zhlížela ve vodě, má zrcadlo ... Všecky otrokyně svobodně vládnou svými ústy, ale mluví-li jejich paní, je to služebnictvu nesnesitelné. Zlato a lazurit, stříbro a tyrkys, karneol a bronz ... jsou zavěšeny na hrdlech otrokyň, a vznešené ženy a paní domů bloudí zemí a říkají: 'Kéž bychom měly co jíst!' ... Zmlkl smích. Není člověka, který by se mohl veseliti ...

Úřadovny jsou otevřeny, úředníci jsou pobiti a jejich spisy jsou rozkradeny ... Zákony byly vyházeny ven ze soudních síní, šlape se po nich na veřejných místech a spodina je trhá na ulicích. Čáry jsou zbaveny tajemství, říkadla a obřady jsou zbaveny účinnosti, stavše se předmětem zvědavosti lidu ... Ctnostný chodí ve smutku nad tím, co se děje v zemi. Vášnivec praví: 'Kdybych věděl, kde je bůh, obětoval bych mu!' Všude jsou zločinci, není včerejších lidí. Člověk bije svého rodného bratra, a ve svém synu vidí svého nepřítele. Ženy jsou neplodné: neotěhotní, protože Chnům netvoří kvůli stavu země ... Krokodýlové jsou přežráni tím, co uloupí, protože lidé sami k nim přicházejí. Starci i děti volají: 'Chci zemřít!' Dítka vznešených jsou utloukány o stěnu a dítka vyprošené jsou odkládány na pahorcích pouště. Chnům vzdychá nad svou marnou prací. Kéž by nastal konec lidstva! Kéž by nebylo těhotenství a porodů! Kéž by zmlkla země! Pak by nebylo zmatků. Kletba zkáže!

Zdroj: Miloš Bič: Ve zemi sfing a pyramid. Praha, Oikúmené s. 38-39 /volné převyprávění profesora F. Lexy/
